

ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВА ТЕХНОЛОГІЯ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

Людмила ДОНЕНКО,
учитель української літератури
Українського гуманітарного ліцею
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
заслужений учитель України,
Ігор ХВОРОСТЯНИЙ,
учитель української літератури
Українського гуманітарного ліцею
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

*Я вірю, що освіта — фундаментальний метод
суспільного прогресу та реформи...*

Джон Дьюї

Наша конгеніальна Ліна Костенко у відомій лекції «Гуманітарна аура нації, або дефект голяного дзеркала» говорила про адаптований розум: «...У Ніцше є поняття — розум ув'язнений, поневолений. Стосовно ж української ситуації це скорше розум адаптований. Можливо, це навіть гірше, ніж ув'язнений. Бо ув'язнений ще якось може стрепенутися і вдарити крильми об ґрати, а адаптований вже збляк, призвичаївся, втратив свою енергетику. Мабуть, це вона і є, та «летаргічна млявість, що охоплює всі члени такого народу», як писав Гельвецій...» [1, с. 110]. В іншому відомому виступі «Україна як жертва і чинник глобалізації катастроф» вона розвине свою думку: «Архаїка ще виглядає добре, музейно. Але анахронізми виглядають погано, це баласта, це *ana chronos*, це *проти* часу. Це призводить до консерватизму, спричиняє інертність мислення і маніакальну схильність до стереотипів...» [2, с. 457]. І далі: «Україна відстає від динаміки часу. Лише реальне постання громадянського суспільства може змінити ситуацію на краще. Але насамперед — нова якість мислення, як основний чинник цієї трансформації. Щоб не минуло формувало сучасний тип українця, а щоб сучасний українець був здатен формувати майбутнє» [2, с. 467].

Так чи інакше, мусимо визнати: нова доба кинула виклик людині. Інтеграційні та глобалізаційні процеси, входження світу в інформаційну (постінформаційну) еру, епоху інформаційних воєн і маніпулятивних технологій не лишать місця для духовної анемії, копірвання у власній недолугості. Це має бути час дії, час творення, адже, як відомо, у творчому акті будь-яке звичне, усталене поняття перетворюється в незмінне дерзання думки, у привід зондування бездонних сенсів і таємниць буття, які потребують ретельної індивідуальної розшифровки.

Із чого ж починати? Де шукати рятівної панацеї, вже згадуваної «нової якості мислення»?

Стародавні мислителі натякали: *Ab ovo*¹. Сучасні дослідники говорять прямо: «Ми цілком певні, що Україна може відродитися в новій якості на новому етапі історичного розвитку лише через її величність освіти» [6, с. 10].

Саме тому на часі розробка «...перспективної педагогічної парадигми, обґрунтування концептуальних і методологічних засад розвитку інноваційної школи, спрямованої на виховання конкурентоздатної, соціально мобільної, компетентної, а передусім — успішної особистості» [7, с. 5]. Такі завдання реалізує у своїй діяльності педагогічний колектив Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка на чолі з народним учителем України, кандидатом педагогічних наук, невтомним «каталізатором» ідей — Г.С. Сазоненко.

Учителі ліцею, працюючи в творчих групах із перспективних освітніх технологій (проблемно-пошукової, продуктивної, інформаційної, моделюючої, проєктної, кооперованої та ін.), реалізують глибокий зміст вислову: *Homines, dum docent, discunt*². Результатом такої невтомної роботи є ряд наукових праць, відомих в Україні та за її межами: Сазоненко Г.С. Освіта майбутнього. — К., 2008; Сазоненко Г.С. Педагогіка успіху. Досвід становлення акмеологічної системи ліцею. — К., 2004; Перспективні освітні технології: Наук.-метод. посібник / За ред. Г.С. Сазоненко. — К., 2000 та ін.

Справді, «Щасливий той учень, який мав достойних учителів». Ігор Хворостяний, випускник ліцею, а тепер — учитель української літератури в цьому закладі, працює над технологією проблемно-пошукового навчання разом із заслуженими вчителями України — Л.О. Доненко та К.М. Бальохою... А робота в унікальному колективі, погодьтеся, справа не другорядна, бо ж «При майстрах якось легше, / Вони — як Атланти / Держать небо на плечах, / Тому і є висота...». Тож не дивно, що навіть неочікуваний карантин не став на заваді наукових дерзань наших педагогів — у листопаді 2009 року (після першого етапу роботи — вивчення теоретичних засад) у стінах ліцею відбулася презентація технології проблемно-пошукового навчання. Учителі однієї з творчих груп, пропонуючи фрагменти уроків — «Ідейно-художній зміст «Варязької балади» Євгена Маланюка» (Л.О. Доненко), «Європейське мовне портфоліо» (А.В. Рудас), «Теодицея в Шевченковій творчості» (І.Г. Хворостяний), «Україна в програмних документах декабристів» (І.І. Гузій), «Герменевтичний аналіз «Псалма 1» (із

¹ З початку (лат., досл. — «із яйця»).

² Люди, навчаючи, навчаються (лат.).

циклу «Давидові псалми») Ліни Костенко» (К.М. Бальоха), змодельовали проблемні ситуації різних типів, продемонстрували вміння створити ситуації пошуку, спонукати до формулювання гіпотез і переживання ситуацій успіху колегами (вони, за відсутності вихованців, виконували роль ліцеїстів).

На яких же засадах ґрунтується проблемно-пошукове навчання?

В основі технології — вчення американського філософа й педагога Джона Дьюї. Цікаво, що за статистикою, спадщина цього мислителя є надзвичайно популярною в США, і 80 % американців, які хоч побіжно знайомі з філософією, вважають Дьюї найкращим філософом Америки свого часу. Учений є одним із провідних представників **прагматизму** (напрямок філософії, спрямованої на вироблення арсеналу конкретних засобів, які допоможуть людям розв'язувати життєві (проблематичні) ситуації на практиці). Отже, **мета** філософії Дьюї — допомогти людині в потоці досвіду *рухатися в напрямку до поставленої мети та досягати її*. Звідси, **основне завдання** філософії — не в тому, щоб, правильно використовуючи досвід, досягати одиничних завдань, а в тому, щоб *із допомогою філософії перетворити сам досвід, систематично вдосконалювати його в усіх сферах життя людини*.

Учення про **метод** — одне з центральних у філософії Дьюї. Основне завдання науки й наукового методу — *оптимальне досягнення людиною поставлених завдань*. Такий підхід до методу як засобу досягнення мети почав називатися **інструменталізмом**.

Науковець стверджував: «Філософія відроджується, коли перестає бути засобом вирішення проблем філософів і стає методом... вирішення проблем людства».

На основі таких роздумів викристалізовується вчення *про проблемну ситуацію*: потреба в методі виникає за наявності актуального сумніву, який заважає подальшим діям ⇒ такий актуальний сумнів породжує «проблемну ситуацію» — конкретну життєву ситуацію, яку потрібно вирішити з допомогою конкретних кроків ⇒ вирішення проблемної ситуації найчастіше пов'язане з вибором альтернатив (у рішеннях і вчинках) ⇒ мета наукового методу — перетворити проблемну ситуацію у вирішену ситуацію ⇒ дія наукового методу здійснюється в процесі перетворення проблемної ситуації у вирішену.

Педагогічні засади концепції Дж. Дьюї відображені в працях «*Моє педагогічне кредо*», «*Психологія та педагогіка мислення*», «*Вступ до філософії виховання*», «*Школи майбутнього*», «*Школа й суспільство*» та ін. Назвемо основні з цих засад:

- Процес освіти має бути побудований на інтересах дитини.

- Освіта має давати можливість думці та дії взаємодіяти в процесі набуття вихованцем досвіду.

- Важливим є вміння використовувати знання з інших предметів (міжпредметні зв'язки).

- Життя сім'ї — основа виховання. Родина має бути прототипом усіх навчальних закладів.

- Освіта має базуватися на досвіді.

- Основою справжньої освіти є «рефлексивне мислення», що базується на понятті досвіду.

Основні етапи (фази) рефлексивного мислення:

«дорефлексивна» ситуація або стан (емоційний сплеск, що може вилитися в проблемну ситуацію)

↓
«припущення» (звертання до попереднього досвіду й створення гіпотез)

↓
«інтелектуалізація» (формулювання та постановка запитань; ситуація перетворюється в проблему)

↓
«роздум» (формулювання ідеї, що підкаже найефективніший спосіб вирішення проблеми)

↓
«практичне підтвердження» (перевірка гіпотези)

Таким чином, Дж. Дьюї стояв біля витоків проблемно-пошукової технології, окреслив опорні етапи мислення як вирішення проблем. У російській науці теорію та практику проблемно-пошукового навчання розробляли такі педагоги, як Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, М.Н. Скаткін, А.М. Матюшкін, І.Я. Лернер, Г.К. Селевко. У їхніх наукових працях з'ясовано закономірності розвитку мислення в процесі проблемного навчання, висвітлено питання теорії і технології цього типу навчання, схарактеризовано його методи і форми.

Вагомий внесок у розвиток теорії і методики розв'язання питань проблемного навчання зробили такі вітчизняні вчені, як Г.С. Сазоненко, А.М. Алексюк, А.А. Бут, В.М. Герасимчук, В.П. Замковий, В.П. Корнеєв, Л.І. Круглик, С.Д. Максименко, Л.Л. Момот, В.І. Паламарчук, О.І. Пометун, Ю.Д. Руденко, А.Й. Сиротенко, О.Г. Стадник, М.С. Топузов, А.В. Фурман, Б.О. Чернов, Є.Й. Шипович, П.Г. Шищенко, М.Т. Янко й ін. Ними обґрунтовано проблемність у навчанні та дидактичні основи формування мислення учнів, з'ясовано організацію методичних досліджень, розглянуто питання проблемного та проблемно-модульного підходу до навчання, розроблено творчо-розвивальні технології та започатковано проблемно-пошукові методи у процесі викладання навчальних предметів.

Як зазначають дослідники (А.В. Брушлинський, Т.В. Кудрявцев, І.Я. Лернер, О.М. Матюшкін та ін.), особливо плідно розумовий розвиток відбувається в процесі розв'язання проблемних ситуацій, які відповідають освітнім завданням розвитку особистості. Учені дійшли висновку, що розумовий розвиток учня характеризується обсягом і якістю засвоєних знань, формою мислення, можливістю застосування логічних операцій і розумових дій. Праці цих науковців заклали психолого-педагогічні основи розуміння проблемності як особливого типу навчання.

Отже, проблемно-орієнтоване навчання — це навчально-пізнавальна діяльність учнів в умовах проблемної ситуації, самостійного аналізу проблемних ситуацій, формулювання проблем і розв'язання їх шляхом висунування пропозицій, гіпотез, їх обґрунтування й доведення, а також шляхом перевірки правильності розв'язання.

Як бачимо, надзавдання цієї педагогічної технології узгоджується із розумінням місії вчителя як допомоги вихованцеві віднайти власне «Я», фактично, формування його особистості, бо ж, як стверджує сучасна філософія, у соціумі «...індивідуальність сполучається з маніфестацією людської свободи та шляхом до формування особистості» [3, с. 34]. На наше глибоке переконання, саме література в цьому аспекті набуває непересічного значення і, що важливо, література національна, оскільки **ідентифікація** власного «Я» з

«Я» колективним часто відбувається через художнє Слово, здатне торкати найпотасмніші струни людської душі, а світогляд (відображений у мові) не лише універсальний, а й національно специфічний. Наразті, через знання національної літератури в людей виникає можливість особистої репрезентації цілої культури, епохи, нації, тобто ствердження себе як світової особи через утвердження себе особистістю національною. Як казав М. Бердяєв, треба мати внутрішню соціальність, щоб не бути роздертим зовнішнім середовищем.

Крім того, у процесі пошуку вирішення певної проблеми запитання «Що робити?» трансформується в запитання «А ким я повинен бути?». У такому розумінні проблемно-пошукова технологія і стає надбанням духовності нового тисячоліття, бо ж учитель — це насамперед вихователь. На думку С. Кримського, «...нині немає дефіциту ідей щодо проектів поліпшення життєдіяльності та майбутнетворення. Проблемою, яка обмежує розвиток діяльності та стає вирішальною для соціального прогресу, є дефіцит людських якостей» [4, с. 473].

У такому ракурсі основним питанням для сучасної освіти є: «Як же виховати високодуховну особистість, провокуючи її до пошуку вирішення певних проблем?» Пропонуємо фрагмент уроку «Теодицея в Шевченковій творчості».

Проблема: Богозвинувачення й боговиправдання в Шевченковій творчості.

Постановка проблеми.

Вступне слово. Вершинний у духовному плані рік 1860 Т. Шевченко розпочав мініатюрою «Дівча любе, чорнобриве...». У ній, певно, найщільніше сконцентрувалися ключові висновки поетових богошукань. Водночас цей восьмирядковий вірш — один із найбільш неясних, закритих, герметичних текстів «Кобзаря» [5, с. 85-130].

Коментоване читання поезії.

Дівча любе, чорнобриве

Несло з льоху пиво.

А я глянув, подивився —

Та аж похилився...

Кому воно пиво носить?

Чому босе ходить?..

Боже сильний! Твоя сила

Та тобі ж і шкодить».

Випадкове вихоплення з життєвого потоку, здавалося б, цілком ординарної, «дрібною сцени» («Дівча любе, чорнобриве / Несло з льоху пиво») раптом викликає в поетовій душі цілу бурю тужливо-гнівних емоцій і філософсько-теологічних осяянь: («А я глянув, подивився — / Та аж похилився»). Але як розуміти останні, ключові два рядки вірша? («Боже сильний! Твоя сила / Та тобі ж і шкодить»).

Пошук шляхів розв'язання.

1) Пояснення терміну «теодицея», спонування до аналізу фактів і явищ дійсності на основі суперечностей.

Бог є (відповідно до Книги Книг — Біблії):

1) усесильний;

2) уселюблячий.

Якщо Бог усесильний, то чому він допускає зло? Значить, він не є вселюблячим.

Якщо Бог уселюблячий і допускає зло, значить, він не є всесильним.

2) Пошук шляхів розв'язання в метатексті Шевченкової творчості:

Завдання 1. На основі наведених рядків із поезії Т. Шевченка сформулюйте гіпотези про ставлення поета до Бога.

БЛОК I

А Бог хоч бачить, та мовчить,

Гріхам великим потурає. («Княжна»)

А може, й те ще... Ні, не знаю,

А так, здається... сам еси...

(Бо без Твоєї, Боже, волі

Ми б не нудились в раї голі).

А може, й Сам на небесі

Смієшся, батечку, над нами...

(«Якби ви знали, паничі...»)

Коли одпочити

Ляжеш, Боже утомлений?

І нам даси жити! («Кавказ»)

... бо немає

Господа на небі! («Сон»)

БЛОК II

Покарав

Його Господь за гріх великий. («Титарівна»)

... за гріхи

Карались Господом ляхи.

(«Москалева криниця», 1 ред.)

За грішні, мабуть, діла

Караюсь я в оцій пустині...

(«І знов мені не привезла...»)

... отойді я

І лани, і гори —

Все покину, і долину

До самого Бога

Молитися... («Заповіт»)

Гіпотеза 1 (на основі БЛОКУ I): Шевченко бунтує проти Бога, засуджує його, навіть заперечує існування.

Гіпотеза 2 (на основі БЛОКУ II): Шевченко є глибоко віруючим, глибоке коріння зла вбачає в самій людині, прагне її оновлення на засадах любові та братерства.

3) спонування до попереднього узагальнення нових фактів, порівняння їх із відомим та самостійного узагальнення їх.

Завдання 2. На основі попереднього аналізу Шевченкової теодицеї, притчі про скептика й вірника та вислову М. Бердяєва зробіть висновок про поетове богозвинувачення та боговиправдання.

Відома давня притча про те, як скептик, випробувуючи вірника, ехидно запитав його:

— Чи Бог може все?

— Так, — була відповідь.

— Тоді чи може він створити камінь, якого сам не зможе підняти?

— А такий камінь Господь уже створив, — відповів вірник. — Це — людина.

Розв'язання проблеми.

Господь створив людину вільною й за жодної умови не забирає в неї свободи. Бо тоді б людина втратила навіть потенційну змогу бути поруч із Богом співтворцем світу, а перетворилася б лише на пасивне «твориво», що сліпо підкоряється інстинктам. Тому, поважаючи свободу людини, Господь не перешкоджає їй чинити зло, протривитися Його волі, «образ Божий багном сквернити» («І мертвим, і живим, і ненародженим...»).

Отже, виходимо на наскрізний та життєдайний чинник віковичних традицій духовності — феномен любові. І відповіддю на запитання «А ким я повинен бути?» через осмислення граничної Шевченкової лю-

бові до людини стає не просто знання про високогуманістичний ідеал морального розуму, а творчо пережита потреба розуму, «настояного на совісті», що є найважливішим стратегічним ресурсом людства.

Література

1. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала // Сербенська О.А. Культура усного мовлення. Практикум: Навч. посіб. — К., 2004. — С. 100-117.
2. Костенко Л. Україна як жертва і чинник глобалізації катастроф // Дві Русі. — К., 2003. — С. 455-467.
3. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. — К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. — 240 с.
4. Кримський С.Б. Принципи духовності ХХІ століття // Дві Русі. — К., 2003. — С. 468-484.
5. Пахаренко В.І. Начерк Шевченкової етики. — Черкаси, 2007. — 208 с.
6. Перспективні освітні технології: Наук.-метод. посібник / За ред. Г.С. Сазоненко — К.: Гопак, 2000. — 560 с.
7. Сазоненко Г.С. Освіта майбутнього: Наук.-метод. посіб. — К., 2008. — 368 с.

❧ СВІТ ПОЕЗІЇ ❧

Люблю...

Люблю ранковий спів коси,
Умитий росами світанок,
Жінок веселі голоси
І сонцем оповитий ганок.

Люблю п'який дарунок м'яти,
Духмяний запах чебреця.
Люблю Інгул, степи, Карпати —
Найкращий край для мого серця.

Все це — моя Батьківщина.
І другої не треба мені!
Це найкраща для мене країна,
А ще багатство її — пісні.

Бо з дитинства запали в душу
І чарують десятки літ,
З ними рідними жити мушу,
Бо це батьківський заповіт.

Бо матуся рідненька вчила
Шанувати завжди людину,

І ще мову свою любила,
Вчила цього нас кожну годину.

Люблю, як луна рідна мова
Й пала, як священний вогонь.
Вона — як зоря пурпурова,
Вона — тепло рідних долонь.

Бо там, де звучить рідна мова,
Живе український народ.
Високість її малинова
Веде до небесних висот.

І сьогодні рідної мови
Я у школі діток навчаю.
Цю красу і життя основу
Знати добре я всім бажаю.

Хай звучить у кожній хаті
Мова калинова!
Хай зростає юнь крилата
Мудра і здорова!

Галина ЧАГА,
учитель української мови і літератури,
Булахівська ЗСШ Павлоградського р-ну
Дніпропетровської обл.